
15. Balanceren tussen gesproken en geschreven taal

Over taalvariatie en taalpolitiek in de ondertitelingspraktijk

Lynn Prieels (Universiteit Gent)

Wat je in dit hoofdstuk te weten zult komen:

- Het normgerichte taalbeleid van de Vlaamse openbare omroep komt onder druk te staan door het toenemende gebruik van niet-standaardtalige variëteiten in de media.
- Het gebruik van verschillende taalvariëteiten op de Vlaamse televisie heeft ertoe geleid dat programma's steeds vaker ondertiteld worden.
- Taalvariatie beperkt zich niet alleen tot het gesproken taalgebruik, maar komt ook voor in de geschreven taal van de normbepalende instanties.
- De richtlijnen voor teletekstondertiteling worden in sterke mate bepaald door de wensen van de kijker.
- Het taalgebruik in de ondertitels wordt in hoge mate bepaald door de brontaal en het genre van het televisieprogramma.

1. Inleiding

In de vorige hoofdstukken werd al uitgebreid stilgestaan bij het ontstaan en de evolutie van het Standaardnederlands, waaronder de ontwikkeling in de richting van een diaglossische en pluricentrische taalsituatie. Die specifieke ontwikkeling heeft ertoe geleid dat het Nederlandse taalgebied vandaag gekenmerkt wordt door een complexe taalsituatie waarin professionele schrijvers voortdurend heikele keuzes moeten maken. Vlaanderen en Nederland delen dan wel dezelfde supraregionale standaardtaal, beide regio's hebben ook hun eigen standaard- en niet-standaardvariëteiten met specifieke fonologische, lexicale en grammaticale kenmerken. Die complexe taalsituatie heeft onvermijdelijk ook een weerslag op de taalpolitiek in het algemeen en die van de openbare omroep VRT (Vlaamse Radio- en Televisieomroeporganisatie) in het bijzonder. Het huidige VRT-taalbeleid gaat terug op een jarenlange standaardtalige traditie en stelt tot vandaag (de Belgische variëteit van) het Standaardnederlands voorop als de norm. Substandaardvariëteiten

worden officieel slechts in geringe mate getolereerd, maar in de praktijk is er tegenwoordig toch heel wat niet-standaardtalig taalgebruik te horen bij Vlaamse radio- en televisiestemmen. Om de communicatie niet in gevaar te brengen en de verstaanbaarheid van de sprekers te verhogen, voorziet de VRT daarom in ondertitels bij haar tv-programma's. Ondertitelaars hebben dan de taak om te bemiddelen tussen de officiële op Standaardnederlands gerichte taalpolitiek en de gesproken taalrealiteit, die daar vaak sterk van afwijkt. Relevante vragen daarbij zijn: vanaf wanneer zijn ondertitels nodig en wie bepaalt dat? Heeft een tv-kijker meer behoefte aan ondertitels bij een West-Vlaamse spreker dan bij een spreker uit het Antwerpse? Hoe dicht moet het taalgebruik in de ondertitel aanleunen bij wat de spreker zegt? Wanneer een substandaardvariëteit (dialect, regiolect, tussentaal) doordringt in de ondertitel, is dat dan vooral op lexicaal of morfosyntactisch niveau? En hangt de doorsijpeling van substandaardkenmerken samen met het type programma (documentaires, fictie, comedy enz.)? In dit hoofdstuk zullen we dieper ingaan op deze taalbeleids- en taalpraktijkvragen in verband met de ondertiteling op de VRT.

Alvorens ons toe te spitsen op het ondertitelingsbeleid (paragraaf 3) en de ondertitelingspraktijk (paragraaf 4) van de openbare omroep, geven we in paragraaf 2 eerst een beknopte schets van het algemene taalbeleid zoals dat neergeschreven staat in het VRT-Taalcharter. In paragraaf 5 formuleren we een kort besluit.

2. **Taalgebruik bij de VRT: beleid, praktijk en ondertiteling**

In de literatuur over de standaardiseringsgeschiedenis van het taalgebruik in Vlaanderen worden de media, en dan vooral de Vlaamse openbare omroep VRT, vaak beschouwd als een van de belangrijkste verspreiders van het Standaardnederlands in Vlaanderen. Al sinds zijn ontstaan in 1930 wil de openbare omroep een voorbeeld van correct taalgebruik zijn voor het publiek en die missie is tot vandaag onveranderd gebleven. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is er bij de VRT een taaladviseur in dienst, die 'erop toeziet dat de omroeptaal zich aan de taalconventies, de geldende normen, houdt' (Hendrickx, 2010). Tot 1996, in tijden van overwegend monocentrisme, was dat Eugène Berode, wiens taaladvies sterk gericht was op de noordelijke norm. Met de komst van de huidige taaladviseur, Ruud Hendrickx, werden die conservatieve eisen voor een verzorgde omroepstaal aangepast. In

het Taalcharter staan de basisprincipes van het huidige VRT-taalbeleid neergeschreven:

De VRT wil de norm voor de Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal zijn en blijven. Hij hanteert daarom een aantrekkelijke, duidelijke en correcte standaardtaal die rekening houdt met en afgestemd is op de kijkers en de luisteraars. (Hendrickx 1998: 1)

VRT-Nederlands

Hiermee benadrukt de VRT haar streven naar het gebruik van Standaardnederlands, waarbij enigszins ruimte wordt gelaten voor de uitdrukking van de Vlaamse taalidentiteit. En die missie lijkt geslaagd, aangezien Vlamingen nog steeds een grote normatieve waarde hechten aan het taalgebruik van de openbare omroep. VRT-Nederlands wordt dan ook frequent gebruikt als synoniem voor Belgisch Standaardnederlands, waarmee verwezen wordt naar het taalgebruik van de Vlaamse publieke omroep, vooral in de journaals en informatieve programma's, dat voor velen als de norm geldt.

In zijn formele geschreven registers sluit Belgisch Standaardnederlands grotendeels aan bij de noordelijke norm, maar in de informele registers en de spreektaal is in toenemende mate het tegenovergestelde waar. In Vlaanderen heeft zich immers een autonome tussentaal ontwikkeld, die intussen ook doorgedrongen is in meer formele conversaties en educatieve contexten. Die gewijzigde taalverhoudingen in Vlaanderen hebben de afgelopen decennia ook veranderingen teweeggebracht in het taalbeleid van de VRT. Hoewel tussentaal aanvankelijk werd afgekeurd als variëteit die gehanteerd kon worden in de programma's van de openbare omroep, kwam er de laatste jaren meer tolerantie ten aanzien van andere variëteiten dan het Standaardnederlands. Vooral in (volwassen) fictie- en humorprogramma's komt het gebruik van dialect en tussentaal de authenticiteit ten goede en uit onderzoek blijkt dat er ook steeds meer taalvariatie te horen is in reclamespots, realityshows en in het taalgebruik van presentatoren.

Het toenemende gebruik van tussentaal en andere niet-standaardtalige variëteiten in de media heeft ertoe geleid dat veel Vlaamse zenders hun programma's van ondertiteling voorzien. Een studie van Vandekerckhove et al. (2006, 2007) en Remael et al. (2008) heeft aangetoond dat die ondertitelingspraktijk een 'perfecte afspiegeling lijkt te vormen van de gewijzigde taalverhoudingen in Vlaanderen' (Vandekerckhove et al. 2007: 11). Enerzijds worden Nederlandse fictieprogramma's (bv. *Baantjer*) systematisch ondertiteld, waaruit blijkt dat de programmamakers ervan uitgaan dat het Vlaamse publiek niet meer in staat is om de noordelijke variëteit moeiteloos te begrijpen. Vlaamse tv-kijkers geven zelfs te kennen dat ze onder-

titeling noodzakelijk vinden om de noordelijke omgangstaal te verstaan. Sinds de opkomst van de commerciële zender VTM kijken Vlamingen immers veel minder naar de Nederlandse televisie dan vroeger. Daardoor zijn zij als het ware van de Nederlandse tongval vervreemd geraakt.

Voor tussentaal brengt het onderzoek een tegenovergestelde tendens aan het licht. Hoewel er in Vlaamse fictieprogramma's heel veel tussentaal te horen is – om zo de authenticiteit van het genre te behouden – wordt die variëteit vaak niet ondertiteld, wat de toegenomen tolerantie ten aanzien van tussentaalgebruik op televisie bevestigt. Programmamakers nemen met andere woorden aan dat tussentaal in Vlaanderen een status verworven heeft van een algemeen gebruikte en verstaanbare omgangstaal. De ondertitelingspraktijk in non-fictie sluit dan weer nauwer aan bij het officiële taalbeleid. Regionaal gekleurd taalgebruik – en dan vooral het West-Vlaamse regiolect – wordt in die programma's frequent van ondertitels voorzien. De geringe reikwijdte van regiolecten en het feit dat het om 'objectieve' tv-programma's zoals nieuwsuitzendingen en documentaires gaat, speelt daarin vermoedelijk een rol.

3. Het ondertitelingsbeleid van de VRT, in theorie en praktijk

Hiervoor is duidelijk geworden dat de toegenomen taalvariatie op tv vergezeld wordt van een toegenomen gebruik van ondertiteling. Aanvankelijk sprong de VRT voorzichtig om met het gebruik van ondertitels en waren er geen specifieke richtlijnen voor. Ondertiteling kan immers een stigmatiserend effect teweegbrengen, omdat de spreker wordt voorgesteld als een onverstaanbaar persoon. Denk bijvoorbeeld aan de bekende sketch uit het fictieve reportageprogramma *In de gloria*, waarin de West-Vlaamse Gerrit Callewaert, vertolkt door Wim Opbrouck, klaagt over hoe beledigend en stigmatiserend hij het vindt als dialecten ondertiteld worden. De humor van die sketch zit verweven in het feit dat het geklaag van de West-Vlaming zelf ondertiteld wordt. Bovendien kunnen ondertitels alleen verschijnen in standaardtaal en die *vertaling* van dialect en tussentaal naar Standaardnederlands kan de emotionele waarde van het discours verloren laten gaan. Sinds het begin van deze eeuw is er ook aandacht gekomen voor de lay-out van de ondertitels. Daarom bestaat er sinds enkele jaren naast het gesproken-taalbeleid ook een officieel ondertitelingsbeleid bij de VRT. Dat beleid hangt nauw samen met het onderscheid tussen enerzijds interlinguale en intralinguale en anderzijds gesloten en open ondertiteling (paragraaf 3.1). In paragraaf 3.2 gaan we dieper in op het stijlboek voor ondertiteling dat is voortgevloeid uit de steeds explicietere beleidskeuzes en in

paragraaf 3.3 gaan we tot slot in op het ondertitelingsbeleid bij de commerciële zenders.

3.1. Interlinguale versus intralinguale ondertiteling, open versus gesloten ondertiteling

Interlinguale ondertiteling

Intralinguale ondertiteling

Bij ondertiteling wordt er traditioneel een onderscheid gemaakt tussen interlinguale en intralinguale ondertitels. Bij *interlinguale ondertiteling* wordt de gesproken brontaal (bv. Engels) ondertiteld in een andere doeltaal (bv. Nederlands), bij *intralinguale ondertiteling* wordt een standaardvariëteit van een bepaalde taal (bv. West-Vlaams) ondertiteld in de standaardvariëteit van diezelfde taal (bv. het Standaardnederlands). Bij intralinguale ondertiteling gaat het dus om een (vrije) transcriptie van de gesproken brontaal.

Open ondertitels

Anderstalige fragmenten worden bij de VRT via open interlinguale *ondertitels* vertaald, wat betekent dat ze meteen mee geprojecteerd worden op het scherm (zonder dat de tv-kijker daar controle over heeft). Ook intralinguale ondertitels bij Nederlandstalige programma's kunnen via open ondertiteling aangeboden worden, maar meestal gaat het daar toch om gesloten ondertitels die de kijker via Teletekst 888 (T888) kan oproepen.

Gesloten ondertitels

Teletekstondertitels zijn in de eerste plaats bedoeld voor doven en slechthorenden en hebben een andere lay-out dan open ondertitels. Bij gesloten ondertitels worden er bijvoorbeeld kleuren (vooral geel, groen en blauw) gebruikt, zodat de slechthorende kijker weet wie er aan het woord is, ook als de spreker zelf niet in beeld is. Open ondertitels verschijnen daarentegen altijd in een wit lettertype. Een ander verschil met open ondertiteling is dat de projectiesnelheid hoger ligt bij gesloten ondertitels dan bij open ondertitels, omdat gesloten ondertiteling vaak meer informatie bevat. Daarom bestaan gesloten ondertitels soms uit drie regels, terwijl open ondertiteling maximaal twee regels beslaat. Op die manier kan er binnen dezelfde tijdsspanne meer tekst weergegeven worden. Gesloten ondertitels vragen vaak meer tekst, omdat doven en slechthorenden de extra informatie die horende kijkers via het geluid oppikken, in geschreven vorm aangeboden krijgen. Bij open ondertiteling worden eenvoudige antwoorden als *ja* en *nee* meestal weggelaten, omdat de horende kijker ze hoort en begrijpt, ook in vertrouwde talen als Engels, Frans en Duits. Bij gesloten ondertiteling moeten ze uiteraard wel verschijnen, want anders krijgt een slechthorende kijker bij een verhoor bijvoorbeeld alleen maar de vragen van de rechercheur, maar niet de antwoorden van de arrestant. Ook niet-talige informatie moet de slechthorende kijker krijgen, bijvoorbeeld wanneer iemand aanklopt of als de bel gaat.

Via teletekstondertiteling kunnen de kijkers kiezen of ze Nederlandstalige programma's bekijken met of zonder ondertitels, maar dat wil niet zeggen dat er bij de VRT geen open intralinguale ondertitels verschijnen. Als een fragment niet verstaanbaar is door achtergrondlawaai of voor de meeste kijkers moeilijk te begrijpen is doordat de spreker mompelt of een te lokaal beperkte variëteit spreekt, wordt er wel open ondertiteld.

Het afgelopen decennium vond er in het ondertitelingsbeleid van de openbare omroep een evolutie plaats van open naar gesloten ondertiteling. Die evolutie heeft voornamelijk te maken met de voorkeur van de kijkers. Uit een onderzoek van de VRT-dienst bleek immers dat het horende publiek open ondertiteling vaak storend vindt en dat de meerderheid zich ergert als de ondertitels qua structuur te sterk afwijken van de gesproken brontekst. Ook het onderzoek van Vandekerckhove et al. (2007) toonde aan dat er onenigheid bestaat over de wens van ondertitels. Het aantal informanten dat aangeboden ondertitels storend vond, was voor elk Vlaams regiolect zo goed als gelijk aan het aantal informanten dat ondertiteling nuttig vond. Ook bij fragmenten zonder ondertiteling waren er bijna evenveel informanten die geen ondertiteling wensten als informanten die er wel behoefte aan hadden. De overgang van open naar gesloten ondertiteling bood een oplossing voor die verdeeldheid, aangezien kijkers nu kunnen kiezen of ze het programma met of zonder ondertitels bekijken. Tegenwoordig worden Nederlandstalige uitzendingen zo veel mogelijk gesloten ondertiteld, behalve wanneer de fragmenten onverstaanbaar zijn door slechte geluidskwaliteit of gemompel. Ook fragmenten die onbegrijpelijk zijn omdat de spreker bijvoorbeeld plat dialect spreekt, worden nog steeds open ondertiteld.

3.2. De stijlgidsen voor open en gesloten ondertiteling

Naar aanleiding van een grootschalig kwaliteitsonderzoek naar het kijkgedrag van doven en slechthorenden verschijnt in 2000 het eerste *VRT Stijlboek voor Teletekstondertiteling*. Het onderzoek peilde naar de behoeften en wensen van de kijkers en de resultaten toonden aan dat ondertiteling voor het dove en slechthorende publiek een absolute noodzaak is om televisie te kunnen kijken. De VRT is dan ook met voorsprong de voorkeurzender van doven en slechthorenden, aangezien zo goed als alle programma's van ondertitels worden voorzien. Bovendien verwachten de kijkers dat de ondertitels de gesproken brontekst zo goed mogelijk weergeven. Zo geven ze er onder meer de voorkeur aan dat dialectische kenmerken zo veel mogelijk overgenomen worden in de ondertiteling. Tot dan werden alle niet-standaardtalige elementen omgezet naar standaardtaal om de verstaanbaarheid voor de doven en slechthorenden te

verhogen, maar dat vonden zij betuttelend. Het dove en slechthorende publiek wil de gesproken taalvariatie zien terugkomen in de ondertitels omdat zo de authenticiteit van het programma bewaard blijft en omdat het mondbeeld van de spreker dan beter overeenstemt met wat er in de ondertitel geschreven staat. Bovendien beschouwen veel doven en slechthorenden die ondertitels als een medium om het Nederlands te leren in al zijn variëteiten.

Centraliseren

Die wens om niet-standaardtalige elementen over te nemen in de ondertitels druiste echter volledig in tegen het taalbeleid van de openbare omroep, waarin een *centraliserende* houding wordt aangenomen: niet-standaardtalige variëteiten worden omgezet naar standaardtaal. Zo'n centraliserende strategie wordt vaak toegepast in een poging om de standaardtaal op zijn voetstuk te houden en het prestige van de geschreven norm te verspreiden (Rosa 1999, 2001). Uiteindelijk kwam de teletekstredactie tot een compromis, waarvan het resultaat neergeschreven werd in het eerste *VRT Stijlboek voor Teletekstondertiteling* (2000). Behalve richtlijnen voor de lay-out en de positie van de ondertitels staan er in de stijlguides ook enkele richtlijnen voor het taalgebruik in de ondertiteling, al zijn die op dat moment nog eerder beperkt. Zo staat er bijvoorbeeld dat dialect in principe open wordt ondertiteld. Is dat niet het geval, dan wordt het fragment voorzien van teletekstondertiteling waaraan een regieaanwijzing wordt toegevoegd. Spreekt een personage bijvoorbeeld met een plat Gents accent, dan zal die informatie in de ondertitel worden weergegeven voor de dove en slechthorende kijkers.

Bij tussentaal wordt alleen de woordenschat in zekere mate overgenomen; morfologische kenmerken – de *gij/ge/uw*-vorm en de verbuigingen van lidwoorden, voornaamwoorden en adjectieven – niet. Grammaticale fouten en stijlfouten worden wel altijd verbeterd:

- (1) *'k Ben da gestoef van den Toon kotsebeu.* (gesproken)
Ik ben dat gestoef van Toon beu. (ondertitel)

In 2009 verschijnt er een nieuwe versie van het *Stijlboek Teletekstondertiteling*, waarin het onderdeel over het gebruik van dialect en tussentaal in ondertitels wordt uitgebreid. De nieuwe stijlguide vermeldt dat de tussentalige woordenschat in fictie, feuilletons en komedie zo veel mogelijk wordt overgenomen om de *couleur locale* van het programma te behouden.

- (2) *Kom, vijs die deur aan de kast en hou je bakkes.*

Tussentalige morfosyntactische kenmerken, daarentegen, worden vervangen door de standaardtalige variant, al bestaan daar enkele uitzonde-

ringen op. *Ge/gij* en *u*, foutieve lidwoorden (bv. *de pond*), de imperatief-vorm met *-t* (bv. *Drinkt u glas leeg*), het dubbele gebruik van *gaan* (bv. *Ik ga volgende week naar de markt gaan*), lidwoorden bij persoonsnamen (bv. *de Frank*) en het gebruik van *voor* of *van* in plaats van *om* (bv. *Ik heb dat nodig voor te kunnen slapen*) worden altijd omgezet naar standaardtaal:

- (3) *Zo kan het pond fors in waarde zakken.*
- (4) *Drink je glas leeg.*
- (5) *Ik ga volgende week naar de markt.*
- (6) *Luc, het is Frank, je broer.*
- (7) *Ik heb dat nodig om te kunnen slapen.*

Verbogen bijvoeglijke naamwoorden (bv. *mooien*), voornaamwoorden (bv. *zijn*) en lidwoorden (bv. *nen*) worden niet overgenomen in de ondertitels, behalve als het gaat om de verbastering van het bezittelijk voornaamwoord *onze*:

- (8) *Zijn mooie wagen*
- (9) *Een hoge stoel*
- (10) *Ons moe*

Ook verkleinwoorden op *-ke* worden in de ondertitels omgezet naar een vorm op *-je*, behalve wanneer het gaat om een persoon:

- (11) *Pake, wees voorzichtig.*
- (12) *Kom eens hier, Tommeke.*

Ook in interviews met personen of wanneer de presentator tussentaal praat, worden de tussentalige woorden overgenomen in de ondertiteling als dat bijdraagt tot de sfeer van het programma. Anders dan in het vorige stijlboek mogen er volgens de nieuwe versie ook een beperkt aantal dialectwoorden semifonetisch worden weergegeven, zolang de verstaanbaarheid niet in het gedrang komt. Als we beide versies van het stijlboek vergelijken, zien we een toegenomen tolerantie ten aanzien van tussentaal in VRT-ondertitels. De stijlguides van 2009 laat niet alleen meer variatie in het lexicon toe, maar ook op het vlak van grammatica en woordvorming staan er meer genuanceerde richtlijnen. Voor open intralinguale ondertiteling is er een apart stijlboek *Normen en instructies voor open ondertiteling*, maar die richtlijnen sluiten qua taalgebruik nauw aan bij de stijlguides voor teletekstondertiteling. Alleen voor vertalende, interlinguale ondertitels streeft de VRT naar Standaardnederlands.

3.3. En wat met de commerciële zenders?

In tegenstelling tot het taalbeleid van de openbare omroep zijn de taalrichtlijnen van de commerciële stations niet zo duidelijk afgebakend. Toch zijn zenders zoals VTM en VIER eveneens gebonden aan bepaalde regels, al zijn die minder strikt dan bij de VRT. Zo zijn ook de commerciële omroepen verplicht om een zeker aantal van hun Nederlandstalige programma's van gesloten ondertiteling te voorzien. Dat percentage wordt bepaald door het marktaandeel van de zender. Bovendien mogen ze wel zelf beslissen welke programma's ze open ondertitelen. Officiële taalbeleidsdocumenten zoals het taalcharter van de VRT zijn er voor de commerciële zenders niet te vinden.

Aanvankelijk werd er bij VTM (Vlaamse Televisie Maatschappij) weinig aandacht besteed aan de omroeptaal. Het commerciële aspect stond centraal en hoge kijkcijfers halen was daarbij de belangrijkste doelstelling. Sinds 2001 streeft VTM echter naar het gebruik van correct Nederlands bij nieuwsuitzendingen, omdat journalisten nog steeds een voorbeeldfunctie hebben. Taaladviseur Jan Schoukens heeft de opdracht om alle nieuwsuitzendingen te bekijken en aan het einde van de week een taalmail op te stellen, waarin hij telkens het taalgebruik van de nieuwsanchors commentarieert op het gebied van uitspraak, taalgzorg en spraak-kunst. VTM hanteert daarbij grotendeels dezelfde normen als die in het Taalcharter van de openbare omroep. Net zoals de VRT verwacht de commerciële omroep van zijn medewerkers dat zij in informatieve programma's de Belgische variëteit van het Standaardnederlands gebruiken. Voor amusementsprogramma's wordt de lat echter niet zo hoog gelegd, wat vooral te maken heeft met het grote aantal BV-medewerkers die om andere redenen zijn aangenomen dan voor hun taalgebruik. De voormalige zender VT4 (nu: VIER) werkte niet met een taaladviseur en er was ook geen sprake van een echt taalbeleid. In nieuwsuitzendingen moest wel standaardtaal gesproken worden, zij het met veel vrijheid voor de presentatoren. In andere programma's werd het gebruik van tussentaal aanvaard, zolang de verstaanbaarheid niet in het gedrang kwam. In de literatuur wordt het ontstaan en de verspreiding van tussentaal dan ook vaak toegekend aan de opkomst van de commerciële televisie.

Hun ondertitelingsopdrachten besteden de commerciële zenders altijd uit aan externe bedrijven, waaronder het internationale vertaal- en ondertitelingsbedrijf BTI Studios. Hierdoor hebben ze zelf minder controle over de ondertitelingspraktijk. Toch beschikt VTM ook over een *vademecum*, een beknopte handleiding met enkele vuistregels voor het opstellen van de intralinguale ondertitels. Behalve enkele technische aspecten bevat het *vademecum* richtlijnen over hoe de ondertitels er moeten uitzien. Zo

moet de zinsstructuur in de ondertitels zo dicht mogelijk aansluiten bij de oorspronkelijke brontekst en worden stopwoorden en dialectwoorden zo veel mogelijk overgenomen en in cursief weergegeven. Anders dan bij de VRT worden bij VTM alle dialecten zonder uitzondering open ondertiteld. Bovendien bepaalt ook het genre voor een groot deel of het programma ondertiteld wordt of niet: bij objectieve non-fictieprogramma's (zoals nieuwsuitzendingen) wordt meestal geopteerd voor gesloten ondertiteling om de kijker niet te storen. Bij VT4 werden de ondertitels indertijd gecontroleerd en aangepast als dat nodig was. De zender besliste samen met de programmamakers of de uitzending ondertiteld moest worden. Hoewel de huidige zender VIER niet over een vademecum zoals dat van VTM beschikt, zijn er wel enkele richtlijnen voor het wel of niet ondertitelen van tv-programma's. Net zoals bij VTM wordt er bij VIER vaker ondertiteld dan op de openbare omroep. Vlaamse realityshows worden bijvoorbeeld volledig ondertiteld om de verstaanbaarheid en begrijpelijkheid te garanderen.

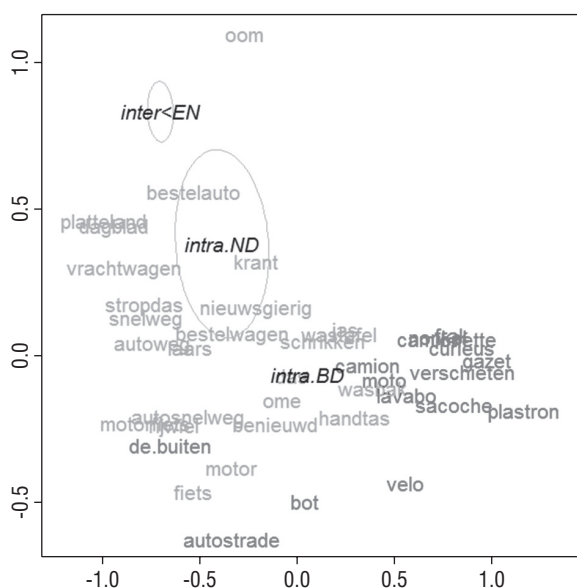
4. Ondertiteling bij de VRT in de praktijk

De openbare omroep is vandaag veel toleranter ten aanzien van tussentaal in vergelijking met twintig jaar geleden. In intralinguale ondertitels mag tussentalige woordenschat overgenomen worden om de authenticiteit van het programma en de personages te bewaren. Wat echter moeilijk te voorspellen blijkt, is welke tussentaalwoorden nu precies worden overgenomen en welke worden omgezet naar standaardtaal. Een studie van Remael et al. (2008) toonde aan dat die keuze vrij willekeurig gebeurt. Soms worden onmiskenbare tussentaalwoorden (bv. *content*, *zeveraar*) overgenomen in de ondertitel, terwijl andere, zeer gebruikelijke lexemen (bv. *gazet*, *iedere*, *luidop*) worden omgezet naar de Standaardnederlandse variant. Bovendien bleek uit hun onderzoek dat er slechts een gering aantal tussentalige woorden wordt overgenomen in de ondertitels, ook al beweren de ondertitelaars zelf dat een vertaling naar Standaardnederlands geen prioriteit is bij intralinguale ondertiteling.

De Ridder (2015) toonde met haar diachrone studie aan dat de evolutie binnen het VRT-taalbeleid in een periode van twintig jaar geen merkbare veranderingen teweeggebracht heeft in de ondertitels zelf. Dat de VRT toleranter geworden is ten aanzien van tussentaal in fictieprogramma's, heeft er immers niet toe geleid dat het aandeel typisch Belgisch-Nederlandse woorden de afgelopen jaren explosief gestegen is in de ondertiteling. Interlinguale ondertitels sluiten nog steeds nauw aan bij de standaardtaalnorm en bevatten voornamelijk ongemarkeerd taalgebruik. Intralinguale ondertitels bij Vlaamse misdaadseries bevatten dan weer wel meer Belgisch gemarkeerde woorden.

Het onderzoek van Prieels et al. (2015) en Prieels & De Sutter (in druk) bevestigt de impact van de brontaal op het gebruik van standaardtaal en niet-standaardtaal in VRT-ondertitels. Intralinguale ondertitels bevatten namelijk opvallend meer niet-standaardtalige elementen dan interlinguale ondertitels. De plot in figuur 1 geeft de invloed van de brontaal op het gebruik van standaardtalige en niet-standaardtalige Belgisch-Nederlandse woorden in Vlaamse ondertiteling weer. De brontaal is ofwel Engels (*inter<EN*), Nederlands-Nederlands (*intra.ND*) of Vlaams (*intra.BD*).

Figuur 1. De invloed van de brontaal op het gebruik van standaardtalig en niet-standaardtalig lexicon (lichtgrijs = AN; donkergrijs = niet-algemeen BN).

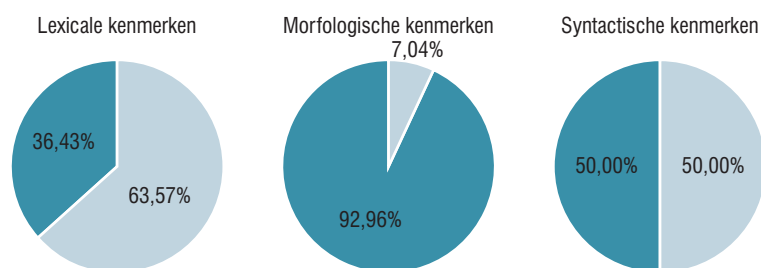

De Standaardnederlandse woorden zijn in het lichtgrijs gemarkeerd en hun niet-standaardtalige Belgisch-Nederlandse alternatieven staan in het donkergrijs. De positie van de taalvarianten ten opzichte van de brontaalvariëteiten geeft meer informatie over de taalkeuzes die ondertitelaars maken in die verschillende contexten. Hoe dichter een brontaalvariëteit bij de donkergrijze Belgisch-Nederlandse woordvarianten staat, hoe vaker die woordvarianten voorkomen in dat type ondertitels. In figuur 1 is het merendeel van de lichtgrijze woordvarianten verspreid over de linkerhelft van de plot, terwijl de donkergrijze varianten geclusterd zitten aan de rechterkant van de plot. Die verdeling wijst erop dat de ondertitelcontexten waarin Standaardnederlandse woorden gebruikt worden duidelijk verschillen van de ondertitelcontexten waarin niet-aanvaarde Belgisch-Nederlandse woorden gebruikt worden. In dit geval zien we bijvoorbeeld dat intralinguale ondertitels bij Nederlandse spre-

kers en vooral interlinguale ondertitels bij Engelse sprekers voornamelijk standaardtaal bevatten, omdat die brontaalvariëteiten het verst verwijderd zijn van de niet-standaardtalige woordvarianten. In intralinguale ondertitels bij Vlaamse sprekers, daarentegen, gebruiken ondertitelaars wel veel Belgisch-Nederlandse woordenschat, aangezien die brontaalvariëteit dichter bij de donkergrijze lexemen staat.

De grotere hoeveelheid niet-aanvaarde Belgisch-Nederlandse varianten in de intralinguale ondertitels bij Vlaamse sprekers doet vermoeden dat de gesproken brontekst hierop een invloed uitoefent. Eerder in dit hoofdstuk werd immers al vermeld dat er de laatste jaren heel veel tussentaal te horen is op de Vlaamse televisie. Met andere woorden, ondertitelaars komen continu in contact met die niet-standaardtalige variëteiten en het lijkt erop dat zij de Belgisch-Nederlandse taalvarianten die zij horen, rechtstreeks overnemen in de ondertiteling. De keuze voor niet-aanvaard Belgisch-Nederlands wordt dus kennelijk veroorzaakt door interferentie van het taalgebruik uit het oorspronkelijke Vlaamse televisieprogramma. Om die vermoedens te bevestigen, hebben Prieels & De Sutter (ingediend) recent een studie opgezet, waarin ze het taalgebruik in de Vlaams gesproken brontekst vergelijken met de corresponderende intralinguale ondertitels. Ze hebben daarbij onderzocht in welke mate Vlaamse ondertitelaars de gesproken lexicale (bv. *sacoche*, *plastron*), morfologische (bv. objectsvorm *u*, diminutief op *-ke*) en syntactische (bv. *beginnen* + *infinities*, doorbreking werkwoordelijke eindgroep) tussentaalkenmerken overnemen of omzetten naar standaardtaal in de ondertitels.

Figuur 2. Het aandeel gesproken tussentaalvarianten dat wordt overgenomen (grijsblauw) of omgezet naar Standaardnederlands (blauw) in de ondertitels.

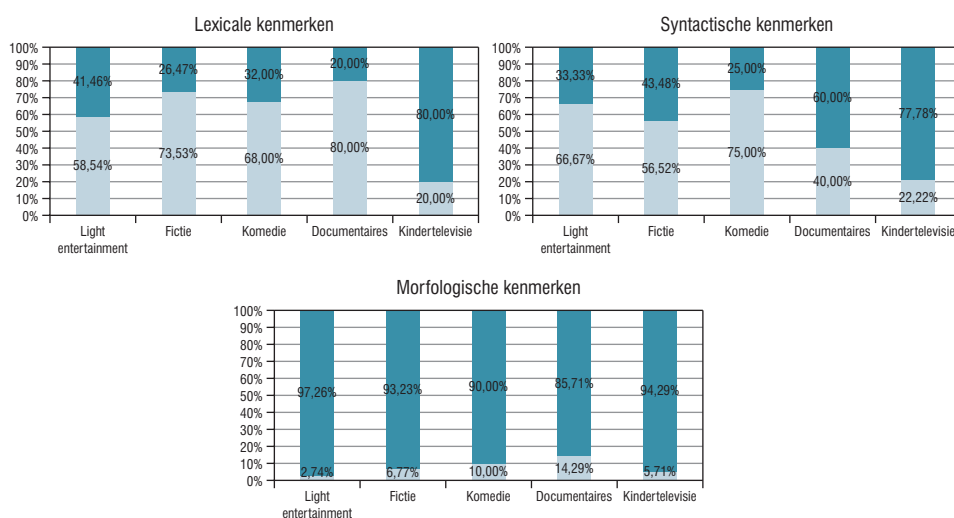
Figuur 2 toont aan dat ondertitelaars vooral tussentalige woordenschat uit de gesproken brontekst overnemen in de ondertitels, terwijl syntactische en bij uitstek morfologische tussentaalvarianten vaker worden omgezet naar Standaardnederlands. De resultaten voor de lexicale tussentaalelementen zijn niet verrassend, aangezien de VRT in haar stijlboek voorschrijft dat tussentalige woorden overgenomen mogen worden om de authenticiteit van het programma en de personages te bewaren. Dat ondertitelaars de tussen-

Saillantie

talige morfemen over het algemeen omzetten naar standaardtaal is eveneens in overeenstemming met de richtlijnen van het stijlboek. Bovendien zijn die morfologische elementen saillante kenmerken, wat betekent dat ze door taalgebruikers in bepaalde contexten gemakkelijk herkend worden als tussentaal. Onderzoek naar saillantie heeft namelijk aangetoond dat vooral het gebruik van morfologische tussentaalelementen opvalt bij taalgebruikers (Lybaert 2014). Bijgevolg hoeft het niet te verbazen dat ondertitelaars die opvallende tussentaalvarianten over het algemeen omzetten naar standaardtaal. Daarentegen gaan de resultaten voor de syntactische kenmerken wel tegen alle verwachtingen in. Hoewel het VRT-stijlboek voorschrijft dat 'ongrammaticale' (i.e. tussentalige) constructies gecorrigeerd moeten worden, nemen ondertitelaars in de helft van de gevallen de tussentalige constructie toch over. Opnieuw vinden we een verklaring in het saillantieonderzoek dat heeft aangetoond dat syntactische kenmerken minder saillant zijn dan lexicale en morfologische elementen. Door hun abstracte, geautomatiseerde regelsysteem zijn taalgebruikers zich namelijk minder bewust van die constructies. Aangezien de VRT haar ondertitelaars oplegt om de gesproken brontekst zo letterlijk mogelijk weer te geven in intralinguale ondertiteling, ligt het binnen de verwachtingen dat zij die syntactische elementen overnemen omdat de tv-kijker ze toch niet opmerkt en dus geen storend effect kunnen teweegbrengen.

Niet alleen de brontaal, maar ook het televisiegenre beïnvloedt de linguïstische keuzes van de ondertitelaars. Figuur 3 geeft het gebruik van Standaardnederlands en niet-aanvaard Belgisch-Nederlands in vijf programmagenres weer.

Figuur 3. De invloed van het programmagenre op het gebruik van tussentalige lexemen, morfologische en syntactische constructies (blauw = AN; grijsblauw = niet-algemeen BN).

De grafieken tonen aan dat in ondertitels van documentaires (bv. *Koppen*) en kinderprogramma's (op *Ketnet*) de gesproken tussentaalkenmerken vaker worden omgezet naar standaardtaal dan in de ondertitels van fictie (bv. *Thuis*), komedie (bv. *Het eiland*) en light entertainment (bv. *Blokken*). Dat heeft vooral te maken met het doel dat die verschillende programmagenres vooropstellen. Informatieve en educatieve programma's worden over het algemeen gekenmerkt door neutraal taalgebruik, terwijl in entertainment en komedie de taal meestal functioneel is voor de sfeer van het programma. Het gebruik van tussentaal en dialect is vaak een bewuste strategie om het publiek te entertainen of om een komisch effect te creëren. Omdat ondertitelaars de sfeer van het programma zo goed mogelijk willen weergeven, zien we die taalstrategieën ook weerspiegeld in de ondertitels.

In tegenstelling tot de resultaten van De Ridder (2015) toont het onderzoek van Prieels en haar collega's (2015, in druk, ingediend) bovendien wel een evolutie aan in het gebruik van tussentalige woordschat door ondertitelaars. Als we de ondertitels uit de beginjaren 2000 vergelijken met meer recente ondertitels (2014-2016), zien we namelijk een tendens waarbij ondertitelaars steeds vaker tussentalige woorden overnemen. Met andere woorden, het lijkt erop dat er wel degelijk een evolutie aan de gang is in het geschreven taalgebruik van normbepalende taalinstanties als de VRT.

5. Besluit

In dit hoofdstuk lag de focus op de impact van de huidige Vlaamse taaltoestand op het taalbeleid en de ondertitelingspraktijk van de openbare omroep VRT. Uit de taalbeleidsdocumenten is gebleken dat de houding van de VRT ten aanzien van niet-standaardtalige variëteiten nogal ambigu is. In intralinguale ondertitels, bijvoorbeeld, is het gebruik van tussentalige woorden in zekere mate toegestaan, terwijl dat in interlinguale ondertiteling niet het geval is. Bovendien wordt er in de ondertitels van entertainende genres (bv. fictie) ruimte gelaten voor tussentaal, terwijl er in informatieve genres (bv. documentaires) alleen plaats is voor Standaardnederlands. Hoewel de openbare omroep blijft streven naar Standaardnederlands in de ondertiteling, is het duidelijk dat zowel het beleid als de praktijk onder druk zijn komen te staan door het heersende taalklimaat. De toegenomen taalvariatie in de media heeft er namelijk toe geleid dat taalrichtlijnen soepeler geworden zijn ten aanzien van niet-standaardtalige variëteiten. Tussentaal breidt zich bovendien langzaam uit van de gesproken registers naar de geschreven taal van de officiële taalinstanties. Bijgevolg rijst de vraag of die toegenomen tolerantie een verschuiving zal veroorzaken in de huidige standaardtaalideologie. Hoewel tot vandaag de overtuiging heerst dat Standaardnederlands de enige geschikte variëteit is voor de geschre-

ven registers, lijkt het er enerzijds op dat er in Vlaanderen een proces van destandaardisering aan de gang is, waarbij het Standaardnederlands zijn status van enige beste variëteit verliest en waarbij er meer variabiliteit op het schriftelijke niveau wordt toegestaan. Anderzijds zien we in de resultaten ook een proces van demotisering, waarbij Vlaanderen op weg lijkt te zijn naar een dubbele norm. Aan de ene kant lijkt Standaardnederlands de superieure variëteit te blijven in de formele genres (bv. documentaires), terwijl aan de andere kant tussentaal haar status lijkt te versterken in de meer informele genres (bv. fictie).

Verder lezen

Van Hoof (2013) onderzocht de evolutie in het (gesproken) gebruik van tussentaal in Vlaamse fictieseries tussen 1980 en 2010. Vandekerckhove et al. (2006, 2007, 2009) en Remael et al. (2008) vergeleken de ondertitelingspraktijk van VRT en VTM vanuit een geografisch perspectief, waarbij ze keken welke taalvariëteiten het vaakst ondertiteld werden. In een diachrone corpusstudie onderzocht De Ridder (2015) of het aandeel Belgisch-Nederlandse woorden in ondertitels op de Vlaamse televisie gestegen is in een periode van vijftien jaar. Prieels et al. (2015) en Prieels & De Sutter (in druk) gingen na of Vlaamse ondertitelaars vaker kiezen voor Standaardnederlandse dan voor niet-aanvaarde Belgisch-Nederlandse varianten en of er een verschil is tussen lexicale en grammaticale kenmerken. Ook enkele masterstudenten (Buyck 2010, Derudder 2015) hebben onderzoek gevoerd naar de ondertitelingspraktijk en het gebruik van tussentaal in intralinguale ondertiteling. Wie tot slot meer wil lezen over de richtlijnen omtrent het taal- en ondertitelingsbeleid van de Vlaamse openbare omroep kan terecht op de website www.vrt.be. Daar is heel veel informatie terug te vinden over het taal- en ondertitelingsbeleid van de publieke zender.

Vragen

1. Op welke manier zien we het gewijzigde taalklimaat weerspiegeld in het taalbeleid en de ondertitelingspraktijk op de Vlaamse televisie?
2. Welke soorten ondertiteling biedt de Vlaamse openbare omroep VRT aan? Licht toe.
3. Waarom worden de meeste tv-programma's gesloten in plaats van open ondertiteld?
4. Waarom willen doven en slechthorenden dat er zo veel mogelijk dialectische kenmerken worden overgenomen in de ondertitels?
5. In welke zin neemt de Vlaamse openbare omroep VRT een centraliserende houding aan?

Geraadpleegde literatuur

- Buyck, L. (2010). *Intralinguale ondertiteling: talige ingrepen bij de ondertiteling van standaardtaal, dialect, tussentaal en Noord-Nederlands*. Ongepubliceerde masterproef Universiteit Gent.
- Coupland, N. & Kristiansen, T. (2011). SLICE: Critical perspectives on language (de)standardisation. *Standard languages and language standards in a changing Europe* (pp. 11-35). Oslo: Novus Press.
- Delarue, S. (2011). Standaardtaal of tussentaal op school? De paradoxale dubbele kloof tussen taalbeleid en taalgebruik. *Studies van de BKL* 6, 1-20.
- De Ridder, R. (2015). 'Arme rijke taal'. *Audiovisual translation and minority language planning in pluricentric language areas: a case study of Flemish public service broadcasting*. Proefschrift Dublin City University.
- Derudder, G. (2014). Intralinguale ondertiteling van tussentaal. Ongepubliceerde masterproef Universiteit Gent.
- Dewulf, B. & Saerens, G. (2000). *Stijlboek Teletekstondertiteling*. Intern document VRT-teletekstredactie.
- Doens, E. (2000). *Een kwalitatief onderzoek van ondertiteling voor doven en slechthorenden*. Intern document VRT studiedienst.
- Geeraerts, D., Grondelaers, S. & Speelman, D. (1999). *Convergentie en divergentie in de Nederlandse woordenschat: een onderzoek naar kleding- en voetbaltermen*. Amsterdam: Meertens Instituut.
- Goossens, J. (1975). De ontwikkeling van het gesproken Nederlands in Vlaanderen. *Nu nog* 23, 51-62.
- Goossens, J. (2000). De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen. *Ons Erfdeel* 43, 3-13.
- Hendrickx, R. (1998). *Het taalcharter*. <http://www.vrt.be/taal/taalcharter>.
- Hendrickx, R. (2003a). *Stijlboek VRT*. Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Hendrickx, R. (2003b). Wat zegt ie? *Waar gaat het Nederlands naartoe*, 74-81.
- Hendrickx, R. (2010). *Taalbeleid in de Media*. <http://www.vrt.be/taal/taalbeleid-in-de-media>.
- Hendrickx, R. (2011). *Nederlands in het Nederlands ondertitelen*. <http://www.vrt.be/taal/nederlands-in-het-nederlands-ondertitelen>.
- Hendrickx, R. (2012). *Taalcharter 2012*. <https://taal.vrt.be/taalcharter-2012>.
- Lefevere, E. (2011). *Tussentaal in de Vlaamse media*. Ongepubliceerde masterproef Universiteit Gent.
- Lybaert, C. (2014). Perceptie van tussentaal in het gesproken Nederlands in Vlaanderen. *Nederlandse Taalkunde* 19(2), 185-220.
- McIlvenny, P., Mettovaara, S. & Tapio, R. (1992). I really wanna make you laugh: stand-up comedy and audience response. *Folia, Fennistica and Linguistica: Proceedings of the Annual Finnish Linguistic Symposium*, 225-247.
- Ockers, L. (2010). *Televisieondertiteling in Vlaanderen. Tweestrijd tussen vertaler en computer?* <http://lucockers.wixsite.com/home/ondertiteling>.
- Prieels, L. (2013). Tussentaal in tv-programma's. In J. De Caluwe, S. Delarue, A.-S. Ghyselen & C. Lybaert (red.), *Tussentaal: over de talige ruimte tussen dialect en standaardtaal in Vlaanderen* (pp. 35-49). Gent: Academia Press.

- Prieels, L., Delaere, I., Plevoets, K. & De Sutter, G. (2015). A corpus-based multivariate analysis of linguistic norm-adherence in audiovisual and written translation. *Across Languages and Cultures* 16(2), 209-231.
- Prieels, L. & De Sutter, G. (in druk). In-between language policy and language reality: a corpus-based multivariate study of the interlingual and intralingual subtitling practice in Flanders. *Perspectives: Studies in Translatology*.
- Prieels, L. & De Sutter, G. (ingediend). A multidimensional approach toward the use of Colloquial Belgian Dutch in Flemish television subtitling: further evidence for the gradual acceptance of tussentaal. *Taal & Tongval*.
- Remael, A. (2003). Mainstream Narrative Film Dialogue and Subtitling. *The Translator* 9(2), 225-247.
- Remael, A. (2007). Vertaling in beeld: audiovisuele vertaling en ondertitels. In Pauwels, L. (red.), *Methodisch kijken: aspecten van onderzoek naar film- en beeldcultuur* (pp. 183-206). Leuven/Voorburg: Acco.
- Remael, A., De Houwer, A. & Vandekerckhove, R. (2008). Intralingual open subtitling in Flanders: Audiovisual translation, linguistic variation and audience needs. *Journal of Specialized Translation* 10, 76-105.
- Rosa, A.A. (1994). The Centre and the Edges. Linguistic Variation and Subtitling Pygmalion into Portuguese. Translation and the (Re)Location of Meaning. *Selected Papers of the CETRA Research Seminars in Translation Studies*, 317-338.
- Rutter, J. (1997). *Stand-up as interaction: Performance and audience in comedy venues*. Doctoral dissertation University of Salford.
- Slembrouck, S. & Van Herreweghe, M. (2004). Teletekstondertiteling en tussentaal: De pragmatiek van het alledaagse. In J. De Caluwe, G. De Schutter, M. Devos & J. Van Keymeulen (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal* (pp. 853-873). Gent: Academia Press.
- Van Beversluys, S. & Coppens, T. (2004). *Het taalbeleid van de Vlaamse televisieomroepen*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling Universiteit Gent.
- Van Bree, C. (2000). Taalbewustzijn, taalverandering en regionale variatie. Een benadering. *Taal en Tongval* 52(1), 22-46.
- Vandekerckhove, R., De Houwer, A., Remael, A. & Van der Niepen, I. (2006). Intralinguale ondertiteling van Nederlandstalige televisieprogramma's in Vlaanderen: linguïstische en extra-linguïstische determinanten. In T. Koole, J. Nortier & B. Tahitu (red.), *Artikelen van de vijfde sociolinguïstische conferentie* (pp. 503-513). Delft: Eburon.
- Vandekerckhove, R., De Houwer, A. & Remael, A. (2007). Intralinguale ondertiteling op de Vlaamse televisie: een spiegel voor de taalverhoudingen in Vlaanderen? In D. Sandra et al. (red.), *Tussen taal, spelling en onderwijs. Essays bij het emiraat van Frans Daems*. Gent: Academia Press.
- Vandekerckhove, R., De Houwer, A. & Remael, A. (2009). Between language policy and linguistic reality: Intralingual subtitling on Flemish television. *Pragmatics* 19(4), 609-628.
- Vandenbussche, W. (2010). Standardisation through the media. The case of Dutch in Flanders. In P. Gilles, J. Scharloth & E. Ziegler (red.), *Variatio delectat. Empirische Evidenzen und theoretische Passungen sprachlicher Variation* (pp. 309-322). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Van Hoof, S. (2010). *Taalvariatie op de Vlaamse openbare omroep: Substandaardisering in fictieprogramma's vroeger en nu*. Proefschrift Universiteit Antwerpen.
- Van Hoof, S. (2013). Feiten en fictie. Taalvariatie in Vlaamse televisiereeksen vroeger en nu. *Nederlandse Taalkunde* 18(1), 35-64.

- Vermeulen, A. (2013). Taalvariatie in ondertiteling. *Neerlandia* 117(2), 40-41.
- VRT (2013). Normen en instructies voor open ondertiteling. Intern document VRT.
- Willems, R. & Daniëls, W. (2003). *Het verhaal van het Vlaams: de geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen/Utrecht: Standaard Uitgeverij/Het Spectrum.

Over de auteur

Lynn Prieels is doctoraatsstudent bij de vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie en lid van de onderzoeksgroep EQTIS van de Universiteit Gent. Sinds 2014 is ze aangesteld via een predoctoraal mandaat van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO). Haar onderzoek concentreert zich op normgerelateerde taalvariatie in audiovisuele vertaling. Ze bestudeert meer bepaald lexicale en syntactische variatie in interlinguale en intralinguale Belgisch-Nederlandse ondertitels.